

HOBBS

Autoritatea supremă a marelui Leviatan

Ignacio Iturralde Blanco

CUPRINS

Hobbes, creator al unui mit (universal)	9
<i>Calvin și Hobbes</i>	12
Structura (și intenția) acestei cărți	18
O viață în versuri	21
Copilărie și formare	22
Servitor erudit	24
<i>William Cavendish, presupun</i>	26
Călătorii pe continent	27
<i>Absolutism? No, thanks</i>	32
Exil, război civil și cluburi franceze	36
Protectorat, Restaurație și ultimii ani	44
Despre corpuri materiale (nu există altele)	49
Un univers material determinat cauzal	51
Cunoaștere: metoda științifică	54
Semnificație și nominalism	58
Despre ființe umane (înainte de a fi cetățeni)	63
Percepem fantome	65
Suntem acționați de poftă și de aversiuni	67
<i>Despre filosofia fricii</i>	70
Războiul tuturor împotriva tuturor	73
<i>Oameni care sunt lupi</i>	76
De la drept natural la legi naturale	81
<i>Despre capcane și prizonieri</i>	86

Despre monștri artificiali**(și despre viața în societate)**

Contractul care dă viață creației noastre 93

Dumnezeul muritor al celor mândri 96

Monstruoziții biblice 100

Suveranul și drepturile sale suverane 102

O libertate *sui generis* 107*Despre politica fricii* 112**Scurte adnotări critice (drept concluzie)** 115

Prețul scump al păcii 121

Unidimensionalitatea omului 127

Opere principale 135*Cronologie* 137*Indice de nume* 143

Hobbes, creator al unui mit (universal)

Cum să abordezi filosofia lui Thomas Hobbes? Cum să te confrunți cu figura lui nobilă, cea pe care, în timp ce unii o consideră a unui înger, o mare majoritate o detestă fiindcă a ajutat la justificarea tiraniei și a celei mai absolutiste puteri? Care îi era adevărata intenție când și-a imaginat și a descris un stat presocial ca pe o stare de război înverșunat, în care oamenii fac din viață un spectacol laș și monstruos? De ce s-a străduit atât să ne convingă de faptul că puterea suverană, fără limitări, este prin definiție bună și că obligația noastră este să dăm întru totul ascultare uriașului Leviatan, statul, mai presus de orice?*

Poate cititorul se va mira că una dintre cheile de răspuns la multe dintre aceste întrebări este căutarea păcii și păstrarea ordinii sociale. Nu degeaba principalul scop al filosofiei politice a lui

* Vom folosi Leviatan cu literă mare, ca să ne referim la el ca și cum ar fi o persoană, un nume propriu al uriașului pe care, la fel ca Hobbes, îl vom folosi ca simbol al statului suveran. În schimb, când ne vom referi la cea mai celebră operă a acestui filosof vom utiliza cursivele și grafia originală engleză: *Leviathan*.

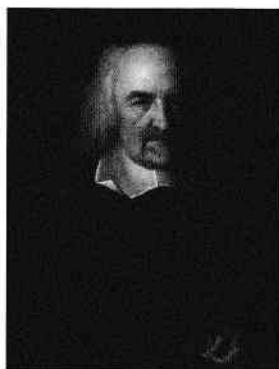
Hobbes a fost să încerce să îi convingă pe cetățeni de avantajele pe care le aduce supunerea față de suveran, evitând astfel războiul civil care se pregătea să izbucnească în Anglia. Mai mult, dacă îndrăznim să-l numim aici principe al păcii nu o facem datorită curajului său, ci dimpotrivă. După cum nu a șovăit să recunoască, mare parte dintre acțiunile pe care le-a săvârșit în viață au plecat de la o trăsătură a caracterului său mult mai comună decât curajul: „Marea pasiune a vieții mele a fost spaima“. De fapt, acest sentiment – pe care în glumă îl considera frate geamăn – a ajuns să se transforme în piatra de căpătâi a conștiinței sale politice, pe care se clădește o teorie sofisticată despre autoritatea supremă.

Contextul istoric în care Hobbes și-a desfășurat activitatea politică și filosofică, și pe care îl vom aborda în următorul capitol, se caracteriza la vremea aceea printr-o luptă prelungită între aristocrație și burghezie. Era o perioadă în care s-au succedat și s-au intersectat mari conflicte sociale, politice și religioase, atât în peisajul intern al Angliei, cât și în cel internațional, în ceea ce am putea numi începutul sfârșitului pentru *Ancien Régime*.

Pe continentul european s-a declanșat Războiul de Treizeci de Ani (1618-1648) mai ales din motive religioase, dar și din cauza situației politice din Germania și a rivalității dintre diferitele țări europene. În Insulele Britanice, dezbaterea despre implicarea în acest război a avut o importanță considerabilă în izbucnirea războiului civil al cărui efect mai cunoscut a fost executarea prin metoda mai expeditivă a decapitării cu securea în public a unui rege al dinastiei Stuart. Parlamentul care a urmat acestei execuții a îndrăznit să discute, pe când Hobbes încă trăia, despre oportunitatea de a-l alunga de pe tron pe ducele de York (viitorul rege Iacob al II-lea) pentru că era catolic, chiar dacă asta însemna să se opună deciziilor suveranului sau lucrurilor stabilite de linia de succesiune.

În fața acestei pagini de istorie pătată de sânge, în care războaiele și intoleranța religioasă aveau să scoată la iveală ce era mai rău în ființa umană, Thomas Hobbes a devenit unul dintre pionierii care au susținut raționalitatea ca bază a păcii, folosindu-se de legi naturale pe care le vom explica în amănunt mai departe. Până la urmă, acest gânditor înflăcărat, pe care mulți îl asociază cu egoismul excesiv al ființei umane și care ne-a lăsat o imagine despre stat ca un monstru apocaliptic de temut, a fost, în realitate, un om preocupat cu precădere de siguranța și de conviețuirea concetățenilor săi.

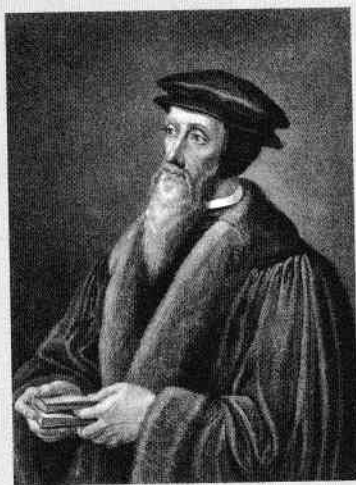
Deși principala forță motrice a vieții sale a fost spaima, a dovedit mare curaj în ce privește traseul intelectual și a fost un liber cugetător autentic. Adevărul, așa cum îl înțelegea el, i-a fost unic însoțitor: „Sunt un om credincios părerilor mele, care consideră adevărat tot ce spune“ (L, scrisoare dedicatorie).^{*} Sarcina pe care și-o asumă prin metoda filosofică și prin noua știință a fost absolută și avea întâietate față de chestiunile politice, așa că a hotărât să-și ducă sistemul filosofic până la consecințe extreme, fiindcă îl credea corect și, în opinia lui, ar fi trebuit să aducă pacea omenirii. Cu toate acestea, convingerile lui au suscitât dușmănia și l-au adus în pragul unui proces pentru erezie, dovadă clară că, în ce privește cunoașterea, nu era paralizat de spaimă.



Thomas Hobbes, portret de maturitate pictat de John Michael Wright. Cei interesați să vadă pe viu această operă vor trebui să viziteze National Portrait Gallery din Londra, unde sunt păstrate circa douăzeci de portrete ale filosofului.

^{*} Pentru citatele din operele lui Hobbes vom folosi inițialele operei și capitolul precedat de virgulă. Așadar, *Elements of Law* va fi EL, *Human Nature* HN, *De corpore* DCO, *De Homine* DH, *De cive* DCI, *Leviathan* L și *Behemoth* B.

Calvin și Hobbes



Calvin și Hobbes cei autentici: Jean Calvin (1509–1564) și Thomas Hobbes (1588–1679). Hobbes s-a implicat într-o controversă lungă, încăpățânată (și uneori periculoasă) cu prezbiterienii britanici, majoritari în Scoția, o Biserică înființată de susținătorii teologiei reformate a lui Calvin. Deși politic erau mai moderați decât anglicanii, Hobbes tot îi acuza că provocaseră războiul civil.

Calvin și Hobbes sunt protagoniștii uneia dintre cele mai cunoscute benzi desenate din toate timpurile. Două mii cinci sute de ziare publicau zilnic aventurile acestei perechi fără seamăn până când, în 1995, autorul, Bill Watterson, a hotărât să-i pună capăt. Personajele principale ale acestei extrem de norocoase serii sunt un tigru de pluș, Hobbes, și stăpânul său, Calvin, un băiețel de șase ani a cărei nemaipomenită imaginație este depășită doar de formidabilele lui obrăznicii. Copilul este amuzant și mucalit – un băiețel supărăcios pe care toți am vrea să-l cunoaștem, dar pe care nimeni n-ar vrea să-l educe –, în vreme ce tigrul de pluș este contrariul său perfect: un personaj sarcastic și cu picioarele pe pământ, care participă la lumea delicat infantilă pe care i-o creează în jur Calvin.

Numele acestor mici filosofi sunt inspirate, după cum însuși autorul a spus, de un francez și de un englez, mai exact de la Jean Calvin și Thomas Hobbes. În afara numelor se pot întâlni însă cel puțin alte două asemănări între personaje și protagonistul nostru. În primul rând, e posibil ca transformarea lui Hobbes într-un tigru inteligent să corespundă concepției sale despre om ca animal instinctiv agresiv, deși capabil să ducă o viață pașnică, asemenea unei jucării de pluș. În al doilea rând, Calvin dă viață animalului său în lumea sa interioară, tot așa cum gânditorul englez o face cu monstrul său titanic, Leviatanul.

Din cauza ideilor sale e silit să plece în exil la Paris, de teama represaliilor parlamentarilor, și, tot din cauza acestor idei, este silit mai târziu să revină în Anglia condusă de Oliver Cromwell, înspăimântat fiind de reacțiile regaliștilor francezi și ale exilaților englezi de la Paris.

În fața situației de incertitudine și a războiului civil care i-au marcat viața, Hobbes crede că modul cel mai sigur de a garanta pacea era să combată tot ce putea slăbi puterea centrală a monarhului. Ca să-și transforme țara într-un regat mai unit*, e de părere că trebuie să susțină două chestiuni strâns legate: pe de o parte, absolutismul ca formă de guvernare, deoarece propunea centralizarea autorității politice în figura suveranului, și, în al doilea rând, independența statului față de orice ingerință a Bisericii. Privitor la al doilea punct, Hobbes a dedicat multe pagini argumentării că se putea duce o viață creștinească și concomitent se putea urma o morală seculară dictată de suveran, fiindcă era

* Unificarea regatelor Anglia și Scoția nu se va înfăptui până la 1707, la mulți ani după moartea lui Thomas Hobbes, generând Marea Britanie la care se va alătura în cele din urmă Irlanda în 1800.

conștient că prin vina, păcatul și pedepsele de pe lumea cealaltă Biserica câștigase o importanță politică uriașă pe care nu ezita să o folosească în probleme clar pământene. În această cruciadă pentru secularizare a statului, Hobbes a ajuns să afirme că mântuirea este aproape la-ndemâna tuturor, îndoindu-se chiar de existența infernului. Astfel, el slăbea poziția anglicanilor și a prezbiterienilor, afirmând și că etica vremurilor sale se putea susține independent de dogmele credinței creștine, fără să se opună acestora, dar retrogradând teologia la un gen de cunoaștere îndepărtată de filosofia și de știința adevărate. Unul dintre scopurile principale ale muncii întreprinse de Hobbes a fost, de fapt, să demoleze fundamentalismul religios, care pe atunci provoca (din păcate la fel ca azi) războaie și masacre. Iar acest atac la Biserică (mai ales cea protestantă, dar și cea catolică) a făcut ca țara lui să-l considere eretic și ateu, chiar dacă nici un eclesiast nu a reușit vreodată să-i facă proces pentru asta, spre deosebire de ce s-a întâmplat cu Giordano Bruno la sfârșitul secolului al XVI-lea.

După cum vom vedea mai departe, pentru acest gânditor orgoliul este unul dintre cele mai rele sentimente omenești. Din cauza lui ne purtăm irațional, riscându-ne uneori averea, familia și viața pentru chestiuni adesea ne semnificative. Din orgoliu se nasc majoritatea conflictelor care amenință viața. În schimb, spaima ne poate salva. Aceasta este o emoție pe care o putem înțelege rațional, ea constituind o protecție în fața pericolelor care ne înconjoară și, de aceea, Hobbes încearcă să ne convingă că, adoptând un comportament pacifist, mai totdeauna facem cea mai inteligentă alegere. Susține că, prin răspândirea ideilor sale, armonia și înțelegerea vieții în societate se vor impune singure pe cale de consecință, mai mult decât alegerea individuală. Aceasta pare să fi fost concluzia vizionară care l-a determinat pe Hobbes, de-acum matur, să muncească din greu la crearea

unui sistem filosofic capabil să promoveze și să favorizeze pacea. Teoria lui despre contractul social se bazează pe constatarea că numai prin renunțarea la o parte dintre drepturile noastre (naturale) în favoarea autorității supreme putem fi realmente liberi, deși este vorba despre o libertate definită în felul său. Acesta este raționamentul, nu foarte intuitiv, pe care ni-l prezintă Hobbes: doar ca supuși atingem libertatea maximă la care putem aspira. La cuvintele Rosei Luxemburg: „Cine nu se mișcă nu-și poate da seama de existența propriilor lanțuri“, Hobbes ar răspunde că tocmai aceste lanțuri ne apără.

Hobbes nu era însă mânat doar de un interes politic ori filosofic: făcând dreptate imaginii despre sine ca om de știință, a adus contribuții în domeniul științelor matematice, opticii, logicii și lingvisticii, precum și al multor altor discipline. A dat mare atenție metodei de cercetare și felului în care se produce cunoașterea științifică. Hobbes – împreună cu Francis Bacon și mulți alții – a contribuit la punerea bazelor și la stabilirea metodei ipotetico-deductive a științelor sociale. Folosind îndoiala, la fel ca Descartes, a reușit să ajungă la premise de netăgăduit și, plecând de la acestea, a dezvoltat un sistem filosofic care cuprindea și pune în relație multe domenii diverse, cum ar fi materia, ființa umană și viața în societate. Și această teamă de sistematizare este unul dintre elementele care, după cum vom vedea curând, caracterizează, în cea mai mare parte, ansamblul gândirii lui Hobbes.

În același timp, această motivație științifică pleacă de la convingerea că se poate face din filosofie și din teorie socială „științe tari“, cum sunt matematica și, preferabil, geometria. Schema lui inițială pleca de la noua metodă științifică, tocmai descoperită, o metodă care îi datora mult lui Galileo, dar și lui Descartes și lui Bacon. Structura aleasă pentru ordonarea corpusului era aceeași din teoriile matematice pe care le aprecia atât de mult. Totuși,

sistemul său filosofic este unul care aspiră la o formalitate similară cu cea a geometriei lui Euclid. Cu alte cuvinte, Hobbes și-a construit filosofia ca teorie matematică axiomatică, unde toate concluziile derivă de la o serie de propoziții corelate care ajung până la adevăruri incontestabile fixe precum axiomele. În ce privește temele pe care și-a propus să le trateze, ca și cum ar fi reprezentat planuri interconectate, ele au fost în mare măsură dictate tot de această ambiție formală. De la fizică la biologie și psihologie, de la acestea la etică și, în încheiere, de la cea din urmă la politică. Așadar, cosmologia și antropologia hobbensiene au efect asupra filosofiei morale și, mai cu seamă, politice. Într-un anumit sens, primele două sunt un pas preliminar și necesar pentru ultimele două; în special concepția despre natura umană are un impact decisiv asupra problemei politice.

Deși planul lui de lucru era fixat cu mare precizie, Hobbes a crezut că urgențele epocii sale îl obligau să-și înceapă teoria de la sfârșit. Și, după cum am menționat, cel mai presant lucru era să calmeze spiritele într-o Anglie în care apărea iminent un război civil. „[...] Chestiuni [despre dreptul de guvernare și despre obediența pe care o datorează cetățenii] premergătoare războiului apropiat. Iată de ce am grăbit alcătuirea acestei a treia părți, întrerupând-o pe a celorlalte două; astfel s-a întâmplat că aceea care ar fi trebuit să fie ultima a ieșit prima în ordine cronologică” (DCI, prefață).

De aceea, din cele trei secțiuni pe care prevăzuse să le scrie și să le publice drept componente ale sistemului său filosofic, a început cu a treia, cea despre care credea că ar fi putut avea o mai mare utilitate socială: cea care abordează autoritatea suverană și obligația de a i se supune. Obiectivul fundamental al politicii, crede Hobbes, nu este, de fapt, realizarea binelui (care, după cum vom avea ocazia să demonstrăm, are nevoie de un pas anterior,



Detaliu al copertei ediției princeps din *Leviathan* (1651), probabil gravată de Wenceslaus Hollar. Figura marelui monstru înfățișează autoritatea supremă și este alcătuită dintr-o infinitate de indivizi întorși cu spatele la spectator, dar care privesc cu respect capul suveranului.

anume abandonarea stării naturale), ci conviețuirea pacifică și armonioasă a vieții în societate, fără de care nu există o noțiune comună despre bine și rău. Astfel, Hobbes și-a publicat, în primul rând, tratatul despre elementele filosofice ale cetățeanului, *De Cive*. Până și *Leviathan* este o operă ce datorează mult celei care o precedă și, ca aceasta, cuprinde și capitole ce dezvoltă teme cosmologice și antropologice.*

Potrivit științei politice hobbesiene, statul este un Leviatan, un balaur filantropic, după cum îi plăcea lui Octavio Paz să-l numească, protector și pacificator, însă totodată de temut și represiv. Totuși, spre deosebire de ce susțin anarhicii**, alternativa la acest automat coercitiv nu ne face mai liberi. În concepția hobbesiană despre viața politică, dilema este între o teamă regulată, ordonată și împărtășită (vehiculată de spaima de pedeapsă), și o teamă generală, constantă și haotică: războiul tuturor împotriva

* Aceste ultime subiecte sunt centrale în două opere pe care nu a avut timp să le publice decât după încheierea războiului: *De Corpore* și *De Homine*.

** Lui Bakunin i se atribuie fraza: „Unde începe statul se termină libertatea individului, și invers”.

tuturor. Totuși, realismul pesimist al lui Hobbes încearcă să ne convingă că disconfortul și neplăcerile supunerii sunt inevitabile, atât în timpul unui guvern democrat, cât și în vremea oricărui altuia, și sunt un rău mai mic și salutar. În consecință, trebuie să ne supunem recunoscători pentru că alternativa la regimul absolutist este mult mai deranjantă și mai îngrozitoare. În absența unui suveran puternic, totul devine un pericolos și brutal „scapă cine poate“. Pe scurt: autoritatea este de dorit și de oamenii de rând, din perspectiva supușilor.

Structura (și intenția) acestei cărți

Deși obiectivul principal al cărții pe care cititorul o ține în mâini este să prezinte filosofia lui Thomas Hobbes și, fiindcă nu ar putea fi altfel, să insiste îndeosebi pe dimensiunea sa etică și politică, s-a încercat să se adopte un punct de vedere care să contribuie la îndulcirea imaginii filosofului ajunse până în zilele noastre, cea care a scos în evidență aspectele cele mai obscure ale gândirii lui. Această focalizare mai cordială va putea fi apreciată mai cu seamă în exemplele alese, precum și în tematica multora dintre casele care alternează cu textul principal.

Intrând în detalii, în următorul capitol vom vorbi despre viața lui Hobbes, acordând o atenție deosebită felului în care a ajuns la filosofie și, în special, influențelor celor mai importante asupra gândirii sale, atât de la alți gânditori din Insulele Britanice cât și celor provenite de pe „continent“ (așa consideră britanicii restul Europei), mai ales într-o perioadă de mare efervescență în știință și în tehnică, domenii supuse unei accelerări puternice datorate noilor descoperiri și dezvoltării tehnologiei. Au fost vremuri frământate și pentru religie și politică, și, plecând de la acestea, vom